

Domov – proměny místa

Miriám Prokešová

Envigogika 2008/III/2 – Recenzované články/ Reviewed Papers

Publikováno/Published 22. 12. 2008

DOI: <http://dx.doi.org/10.14712/18023061.32>

Abstrakt:

Domov a zamyšlení o něm je pohledem na působení konkrétního místa dětství každého z nás a utváření identity v celkovém kontextu života. Autorka se inspiruje myšlenkami Norberga-Schulze a jeho fenomenologií místa a krajiny. Přírodní místo a umělé místo chápe v souvislosti se zážitky a vzpomínkami na vlastní dětství, stejně jako krajinu kosmickou, romantickou, klasickou a komplexní. Teoretické úvahy ústí v otázky o ztracenosti člověka v dnešním světě v důsledku ztráty „místa“ z hlediska nejen přírodního, ale také umělého. Autorka se domnívá, že každý člověk nese v sobě svou krajinu dětství a že určitý typ krajiny působí na dětskou duši, odráží se v mysli dítěte a svým způsobem dítě utváří. Konkrétní krajina dětství je nezbytnou součástí místa, které nazýváme „domovem“, a to jak z jeho filosofického, sociologického či pedagogického hlediska.

Klíčová slova:

Domov, místo, krajina dětství, vzpomínky

Abstract:

Thoughts about place are concerned with the influence of the individual's of childhood on his/her identity that is built in the context of his life. The author is inspired by the thoughts of Norberg-Schulz and his phenomenology of the place and landscape. The terms "natural place" and "artificial place" are related to reminiscence and adventures of the author's own childhood, and the other possible forms of landscape as cosmic, romantic, classical and complex are explored using the same internal experience. Theoretical thoughts lead to the question of the misplacement of the human being in the contemporary world as a consequence of the misplacement from his natural, as well as artificial "place". "Landscape of the childhood" is deeply embedded in the individual's perception and has a formative effect through the individual's development - it also forms understanding of the place named "home", which is point of departure from the philosophical, sociological or pedagogical perspective.

Key words:

Home, place, landscape of childhood, memories

Člověk a jeho místo

Člověk vždy žije v nějakém místě. Vždy je nějak a někde „umístěn“, i kdyby nechtěl nebo si toho nebyl vědom.

Jaké je však místo člověka v tomto světě? Může být dnešní člověk dokonce ztracen v místě, ve kterém se nachází?

A můžeme se ptát dále:

Co a čím je svět?

A je svět skutečně oním místem, ve kterém se nacházíme?

Ať již je odpověď jakákoliv, co je oním místem?

Je toto místo ve své samozřejmosti nesamozřejmé?

Často a rádi říkáme, že místo, ve kterém se nacházíme a ve kterém žijeme, je zároveň také naším domovem.

Toto místo nás ovlivňuje, dotváří, spolupůsobí na to, čím a kým v životě jsme.

Co je domov?

Domov je místo, kde dítě - lidská bytost - získává nejen vědomí svého já, ale je to také místo (nejen v prostoru a v čase), do kterého se rodí jako určité bytí, je místem „vpádu do celku jsoucího“ (Heidegger)¹, je tím místem, které je slovy E. Husserla nové lidské „přicházející“ bytosti intencionálně před - známo, jehož tradice jsou ukryty v jejím nevědomí, ke kterému se váže její před-porozumění.

Domov (oikos) je místem prvotní zakotvenosti bytí. Není místem určeným jen prostorově a časově, není pouze ohraničen tímto místem - prostorem a časem, v němž probíhá rané i pozdní dětství, a posléze celý život. Domov je z hlediska prožívání a prožitého dětství transcendence - přesahuje nás i naše dětství, je ukotvením bytí v životě, v budoucím spolubytí s ostatními. Je prvotní kotvou, která je však charakterizována právě svou schopností odpoutanosti.

Domov je místem, které je hluboce vepsáno do ještě nevědomých a později vědomých zážitků každé lidské bytosti, je tím, do čeho svým zrozením vrůstáme a pronikáme, ale od čehož se zároveň neustále odpoutáváme. Zakotvenost a odpoutanost, toto obojí působí a vytváří domov jako prvotní setkání, setkávání se, ale také míjení bytí s ostatními spolu-bytujícími.² Tato prvotní setkání, vzájemná setkávání, ale také míjení,

¹ HEIDEGGER, Martin. Co je metafyzika? 1. vyd. Praha: Oikumené, 1993

² Výraz „spolu-bytující“ - převážně v dílech M. Heideggera. Každý člověk má „svůj“ svět, pobývá mezi ostatními lidmi i ostatním jsoucím, tedy v rámci svého „bytí ve světě“ a ve spolubytí s jinými. MICHÁLEK, Jiří. Topologie výchovy. Praha: Oikumené, 1996. 92 s. Zde s. 35 a 43. Kapitola Spolubytí a spolupobývání. „Spolubytí... není vlastnost pobytu jakožto vyskytujícího se jsoucna,... nýbrž patří k jeho způsobu bytí a proto mu je spolupobývání druhých otevřené...“ „Spolupobývání s druhými je

utvářejí a rozvíjejí bytí daného jedince, působí na něj ve smyslu utváření prvotních i pozdějších vzájemných vztahů. Vztahů nejen k ostatním spolubytujícím, ale také v utváření vztahů k sobě samému.

Svůj domov si nosíme, neseme během celého života neustále s sebou. Neustále nás celým životem provází tento určitý „duch“ domova, jeho mýtus, mýtus dětství. Dětství obestřené domovem se stává zároveň a také naším životním horizontem.³ Je tím, k čemu spějeme a zároveň tím, k čemu se neustále věčně vědomě i nevědomě vracíme. Zůstává přítomno v zakotvenosti i v odpoutanosti. Neustále se odpoutáváme, toužíce po zakotvení, a „kotvíme“, toužíce po odpoutanosti. V tomto neustálém procesu odpoutanosti a zakotvenosti probíhá naše bytí v určitém individuálním časovém žití, v určité dějinnosti, a na určitém místě.

Podívejme se na pojem místa z hlediska Ch. Norberta-Schulze, norského historika a teoretika architektury. Podle něj můžeme hovořit dokonce o fenomenologii místa.⁴

Místo je konkrétním označením prostředí, a jako takové se stává nedílnou součástí každé jednotlivé existence. Je dáno vždy jakožto určitý charakter, podbarvený atmosférou. Místo je kvalitativním, celostným jevem.

Člověk v určitých místech nejen pobývá, žije, on také svá místa k životu utváří. Základní vlastností těchto člověkem vytvořených míst je dvojí - koncentrace a uzavřenost. Zde však rozlišujeme mezi fenomény přírodními a umělými, tedy mezi „krajinou“ a mezi „sídlem“. Obojí „je“ (je jsoucí) v prostoru.

Prostor však není chápán jako matematický pojem, ale jako existenciální dimenze. Určitý charakter místa je dán tím, jak věci jsou a jak se vztahují ke konkrétním jevům našeho žitého světa. Jen tak můžeme uchopit „genia loci“ - ducha místa, „kterého dávní předkové pokládali za „protivníka“, s nímž musí člověk dobře vycházet, aby vůbec mohl bydlet.“⁵

Každé místo má navíc také svou strukturu a ducha místa. Struktura je v podstatě „žitý prostor“, který je složen z prostoru jako z trojrozměrné organizace prvků, která vytváří místo, a z charakteru, který vytváří atmosféru.

Tak také každý domov člověka, tedy místo, kde se „koncentruje a uzavírá“, ať již to je sídlo či krajina, má svůj charakteristický prostor a svou jedinečnou, pro člověka neopakovatelnou atmosféru.

Charakter je pak určen hmotným a formálním uspořádáním místa (jaká je zem, po které kráčíme, jaké je nebe nad naší hlavou, jaké jsou hranice, které místo vymezují?). Toto vše určuje strukturu místa, která se projevuje v určitých celcích prostředí, dále probíhá formou vizualizace, doplnění (přidání toho, co dané strukturu chybí) a symbolizace.⁶

sdílením světa.“ Eugen Fink k tomu poznamenává: „Společenství je dar světa, do něhož jsme zároveň zrození a vystavení, je nám domovem i cizinou.“

³ Domov chápán jako „horizont“ člověka. Podrobněji: ČÁLEK, Oto. Domov a výchova. In: Filosofický časopis. Č. 5/1994, roč. 42, 1994. S. 844 - 846. Kap. Domov jako horizont.

⁴ NORBERG-SCHULZ, Christian. Genius loci: k fenomenologii architektury. 1. vyd. Praha: Odeon, 1994. 218 s.

⁵ NORBERG-SCHULZ, Christian. Genius loci: k fenomenologii architektury. 1. vyd. Praha: Odeon, 1994. 218 s. Zde s. 10.

⁶ Vizualizace - člověk staví to, co uviděl, zpřesňuje přírodní strukturu, symbolizace - zažité významy jsou přeloženy do jiného média, např. přírodní charakter je „přeložen“ do stavby.

Člověk tak shromažďuje zakoušené významy, aby sám pro sebe vytvořil imago mundi, obraz světa, svůj mikrokosmos.⁷

Vraťme se však k římskému pojmu duch místa, tedy genius loci. Podle starých Římanů má každá nezávislá bytost svého genia, ochranného ducha, který dává lidem i místům život, doprovází je od narození až do smrti a určuje jejich charakter i povahu. Svého genia mají i bohové. Každé místo má tedy svého genia, ochránce, a přežití závisí na dobrém vztahu k onomu „místu“.

Jestliže člověk bydlí, je umístěn v prostoru a zároveň vystaven určitému charakteru prostředí - orientuje se a identifikuje se ve svém prostředí. Strach z toho, že se člověk ztratí, pramení z potřeby každého živého organismu orientovat se ve svém okolí, prostoru - být ztracen je jasným protikladem pocitu bezpečí, jímž se vyznačuje bydlení.⁸ Prostor je vnímáno, zakoušeno jako významuplné, identifikovat znamená „spřátelit se“ s tímto prostředím.

Být ztracený znamená nikde nebydlet, nemít svou jistotu potřebnou k životu, cítit se ohrožený, nemít kam se ukrýt a ztrácet schopnost orientace ve svém okolí a ve světě.

Není toto řečené ve své podstatě základní charakteristikou člověka v dnešní, tzv. postmoderní době?

„Osobní identita člověka předpokládá identitu místa“, identifikace a orientace jsou základní stránky bytí člověka ve světě⁹, zatímco identifikace znamená někam „přináležet“, někam patřit, orientace je funkce, která umožňuje být homo viator - poutníkem.

Být poutníkem znamená nejen být svobodný a volný a dobývat svět. Skutečná svoboda však paradoxně předpokládá, že také někam patříme, ne však někam neurčitě a nejasně, ale naopak - že patříme ne k nějakému, ale ke zcela konkrétnímu místu!

„Patřit k nějakému místu znamená nalézt existenciální oporu - v konkrétním každodenním smyslu. Když Bůh říkal Kainovi: „Budeš na zemi štvancem a psancem“, postavil člověka před jeho nejzákladnější problém: překročit práh a znovu najít své ztracené místo.“¹⁰

Uvědomujeme si toto tajemství konkrétního místa také v současném Kainově „ztraceném“ světě? Kým jsme, pokud jsme homo viator - poutníci světem a místem?

Přírodní místo - ztracený svět?

Čím je charakterizována námi již zmiňovaná krajina, tedy přírodní místo? Jaké mohou být základní kategorie pochopení přírodního místa?

Každé přírodní místo, tedy krajina, má určitý řád, charakter a je určena věcí, světlem a časem. Věc a charakter jsou dimenzemi země, řád a světlo jsou určovány nebem a čas je dimenzí stálosti a změn. Čas činí prostor a charakter se stává součástí živé skutečnosti, která je v každé chvíli dána jako určité místo, tedy jako genius loci.

⁷ NORBERG-SCHULZ, Christian. Genius loci: k fenomenologii architektury. 1. vyd. Praha: Odeon, 1994. 218 s. Zde s. 18. Tímto zakoušeným významem je například to, jak most „shromažďuje“ zem jako krajinu kolem řeky, jak stavba shromažďuje bytí na určitém stanovišti, které můžeme označit jako místo.

⁸ Ke srovnání: tamtéž. S. 19.

⁹ Tamtéž. S. 21.

¹⁰ Tamtéž. S. 23.

Přírodní místo označuje celou řadu různých rovin prostředí, které jsou určovány konkrétními vlastnostmi země a nebe, kde země je tou, která je stabilnější. Přírodní prostředí našeho každodenního života označujeme jako krajinu.

Své konkrétní vlastnosti však nemá pouze země, ale také nebe. Být na zemi znamená také být pod nebem... „Charakter krajiny se projevuje jako silueta proti nebi, jednou něžně zvlněná, jindy rozeklaná a divoká.“¹¹

Z přírodní krajiny se stává vlivem člověka kulturní krajina. To znamená, že prostředí, kde člověk našel své významuplné místo v rámci celku, je nejjednodušším modelem lidského existenciálního prostoru, je rovina protknutá vertikální osou.¹²

Tak jako rovina imanence (našeho vnímání) protíná chaos světa, tak také obdobně člověk protíná své místo k životu.

Možná bychom si mohli něco říci o krajině a jejím rozlišování ve vzájemném vztahu nebe a země, jejichž vzájemné působení určuje ducha přírodního místa. Tam, kde převládá nebe, můžeme rozlišit krajiny na ty, v nichž převládá kosmický řád, tam, kde převládá země, je klasifikace krajiny založena na přítomnosti archetypických „věcí“ a na proměnách měřítko (drobné - velké).

Krajiny můžeme rozdělit do několika typů - na romantickou, kosmickou, klasickou a na komplexní.¹³

V romantické krajině můžeme ještě stále silně procítit přítomnost původních prasil. Jsou to např. severské lesy ve střední Evropě či ve Skandinávii. Tyto lesy se vyznačují nekonečným množstvím rozličných jevů: země je nesouvislá, její reliéf je proměnlivý, přičemž skály, soutěsky, jeskyně, paseky, křoviny a trsy rostlin vytvářejí bohatou „mikrostrukturu“. Nebe tak nemůže být vnímáno jako celistvé, ale jako zúžené mezi konturami stromů a skal, které je navíc neustále proměňováno mraky. Slunce stojí nízko a vytváří svými paprsky živou hru světelných skvrn a stínů. V této krajině můžeme neustále cítit přítomnost dynamického živlu vody, kde se vlastnosti ovzduší nepřetržitě mění, od vlhké mlhy po osvěžující ozón.¹⁴ Najdeme zde neomezené množství různých míst, a to bez obecného jednotícího řádu. V legendách a pohádkách potkáváme mytické obyvatele tohoto světa: gnómy, trpaslíky, skřítky, trolly a elfy. V duši člověka, žijícího v severních krajinách, všichni dodnes přetrvávají a žijí. K jejich romantické krajině prostě neodmyslitelně patří. Vztah člověka k této krajině je důvěrný a plný empatie.

Kosmická krajina je charakterizována rozlehlostí, která se zdá být nekonečná. Konkrétní svět je zde zúžen na několik prostých fenoménů. Např. poušť je nekonečná rozlehlost monotónní pusté země, kterou objímá nesmírná klenba bezmračného nebe, do země se palčivě zabodává slunce, vyzařujícího světlo, které nedává skoro žádný stín; prostor je naplněn pouze horkým vzduchem.

¹¹ NORBERG-SCHULZ, Christian. Genius loci: k fenomenologii architektury. 1. vyd. Praha: Odeon, 1994. 218 s. Zde s. 40.

¹² Archetypická ústraní, ve kterých lze zakoušet přítomnost původních sil země - např. „Carceri“ sv. Františka z Assisi nebo Sacro Speco sv. Benedikta u Subiaca, kde tito středověcí světcí prožívali mystérium přírody - přítomnost Boha.

¹³ Ke srovnání: NORBERG-SCHULZ, Christian. Genius loci: k fenomenologii architektury. 1. vyd. Praha: Odeon, 1994. 218 s.

¹⁴ Tamtéž. S. 42.

Země v poušti neposkytuje existenciální oporu, neobsahuje individuální místa, člověk se neseťká s rozmanitými silami přírody, ale zakouší její nejabsolutnější kosmické vlastnosti (vzpomeňme na arabské přísloví: „čím hlouběji pronikáš do pouště, tím blíže jsi Bohu“). Možná i proto nejen židovské, ale také křesťanské náboženství vyšlo původně z této kosmické pouštní krajiny. Svůj vrcholný výraz však našla poušť v islámu, kde genius loci pouště je výrazem absolutna a poušť zde zvláštním způsobem „je“ a její bytí musí být jako takové poznáno, aby v ní bylo možno bydlet. Člověk islámu je přítelem pouště, nevidí v ní smrt jako staří Egypťané, naopak - je mu základnou života; oáza je pak intimní místo uvnitř kosmického makrosvěta.

Klasická krajina je krajinou, rozlehlou mezi jihem a severem. Domovem klasické krajiny je především Řecko. Tato krajina není charakterizována ani rozmanitostí, ani monotónností, ale srozumitelnou kompozicí, vytvořenou z jednotlivých rozlišitelných prvků. Prostředí této krajiny se skládá z hmatatelných věcí, vystávajících ve světle. Klasická krajina je významuplným řádem odlišných individuálních míst. Řecký člověk nalézal v přírodě sama sebe, ne boha pouští či trolle severských lesů. Člověk zde nestojí tvář v tvář proti přírodě, ale spolupracuje s ní, zemědělsky ji využívá a je jejím rovnocenným partnerem.

Romantické, kosmické a klasické krajiny jsou jen určitými archetypy přírodního místa, nemusí se však vyskytovat a také se nevyskytují pouze v čisté podobě, ale mohou se podílet na nejrozmanitějších syntézách. Tyto syntézy pak označujeme jako komplexní krajiny.

„Bydlení v romantické krajině znamená zvedat se z roviny drobného na rovinu velkého měřítka; síly země jsou zde bezprostředně dány, zatímco bůh je skryt. V kosmické krajině jde proces opačným směrem, posledním cílem se stává uzavřená zahrada nebo „ráj“. Konečně v klasické krajině se člověk nalézá v harmonickém „středu“ a může směřovat jak „ven“, tak i „dovnitř“.¹⁵

Naše „bydlení“ (tedy místo, kde dlíme, kde bytujeme) je ovlivněno typem krajiny, která se stává nedílnou součástí nás samotných.

Umělé místo

Bydlet, tedy dlít, prodlévat, pobývat mezi nebem a zemí znamená také nějakým způsobem se „usídlit“, orientovat se v rozmanitosti všeho. Pokud se usídlujeme, vytváříme si umělé prostředí. Toto námi vytvořené prostředí je naplněno nám známými významy. Člověk se zde tedy cítí být „doma.“ Tam, kde jsme doma, tam nám není cize. Již na samém počátku svých dějin člověk poznal, že vytvořit místo znamená vyjádřit podstatu bytí. Budovy a artefakty jsou podobně jako přírodní prvky naplněny životem a měly magickou moc (tzv. mana), také démonické síly byly podřízeny vlivu člověka.¹⁶ Ve středověkém křesťanství se svět zakládal na duchu, proto středověká architektura šla k odhmotnění, které bylo chápáno jako funkce světla a projev božství. Světlo se stává prvotním prostředkem charakterizace architektury. K světlu se pojí i čas. Dimenze času je konkretizována cestou, která vede k určitému centru (Mal-návrší) a uzavřeností,

¹⁵ NORBERG-SCHULZ, Christian. Genius loci: k fenomenologii architektury. 1. vyd. Praha: Odeon, 1994. 218 s. Zde s. 48.

¹⁶ Archetypické stavby, např. egyptské pyramidy, v podstatě umělé hory, které spojují nebe a zemi a také mezi oázou (životem) a smrtí (pouští) nebo jeskyně, které byly někdy stavěny uměle (tzv. dolmeny), vnitřní prostory symbolem ženství, znázornění světa jako celku, mužské prvky - pilíře (megalitické chrámy na Maltě), další archetypické stavby - např. Iónský chrám s mnoha sloupy popisován jako „posvátný háj“; představa ráje - vždy uzavřená zahrada se stromem života, „hortus conclusus“ a fontánou (zkrocenou vodou) uprostřed.

vyjádřenou prostranstvím plošiny, která se sdružuje v akropoli. Tato cesta pak bývá chápána jako via sacra, směřující k centru. Chrámová loď je cestou spásy, cílem je oltář (v podstatě obdoba ulice a náměstí).

Rozlišující kvalitou umělého místa je jeho uzavřenost, která je určena hranicemi otevřenosti (známá kombinace Stonehenge, kde oltář je přenesen z geometrického středu k cestě, po níž kráčela procesí). Umělá místa jsou charakterizována centrem, cestou a oblastí, tedy obecnými abstraktními pojmy. Dva prostorové vzorce, kterými jsou mříž a labyrint, mají svou vlastní symboliku. Mříž je otevřená infrastruktura cest, která může být vyplněna budovami, v labyrintu nejsou přímé a kontinuální cesty (např. arabská sídla). Umělé místo je stavbou, která stojí na zemi a zvedá se k nebi, vždy jde o to „jak“, jakým způsobem. Jde o stránku zhotovování (spočívá v ní architektonická konkretizace), tedy jak budova stojí, jak se zvedá a jak přijímá světlo. Svůj význam má také tvar střechy. Ploché, sklonité, štíty, kupole, špičaté věže, to vše ukazuje na vztah mezi zemí a nebem. Genius loci, vytvořený člověkem, závisí na tom, jak tato místa existují z hledisek prostoru a charakteru.

Člověk se snáze cítí doma v cizím městě než v cizí krajině. Genius loci lidského sídla představuje ve skutečnosti mikrokosmos a jednotlivá města se navzájem liší tím, co představují; v některých převládají síly země, v jiných vládne řád nebe, v jiných se zpřítomňuje humanizovaná příroda nebo jsou naplněna světlem.

Místo a jeho význam

Význam v souvislosti s místem je psychickou funkcí, závisí na identifikaci a zahrnuje v sobě pocit „přináležitosti“ (podobně jako děti nerozlišují mezi psychickým a fyzickým a prožívají věci, jako by byly „oduševnělé“, tak i zde jde o porozumění vztahů k objektům, k tomu, co „shromažďuje“, pak se nám vyjeví i jejich genius loci).

Význam tvoří základ lidského „bydlení“ - tedy to, že naše bytí někde dlí. Významy jsou součástí světa a v každém případě mají do značné míry svůj původ v určité lokalitě místa jako ve zvláštním projevu „světa“. Tyto významy mohou být využívány ekonomickými, sociálními, politickými a kulturními silami. Genia loci konstituují významy, které místo shromažďuje (např. duch města Prahy, Chartúmu a Říma, který je dán lokálním charakterem a vtiskuje sídlu jeho individuální totožnost).

„Architektura se zrodila z dialektiky odchodu a návratu. Člověk - poutník je na cestě. Jeho úkolem je proniknout do světa a jeho významy uvést do díla. To vyjadřuje slovo osídlit. Sídlu uvádí pravdu do architektonického díla. Uvést do díla v tomto případě znamená vybudovat hranice či „práh“, za nímž sídlu začíná. Na tomto „prahu“ se setkává „vnějšek“ a „vnitřek“ a architektura je tedy inkarnací tohoto setkání.“¹⁷

Krajina a místa mohou být velice různorodé.

Například typické české vesničky, s domky oplocenými a jasně tak ohraničenými v prostoru, utvářejí jednodlitou celistvost. Tím, že se ve své podstatě obydlí izolují, propojují se sítí ulic a uliček, určují si své jasné hranice a tím také svou identitu - teprve pak zcela paradoxně ke své původní izolaci vytvářejí jednodlitý celek. Vesnice a roztroušené domky v otevřené krajině, jen tak jakoby rozprášené, neizolované, ty naopak působí osamoceně, ojediněle, opuštěně, nevytvářejí kompaktní celek ani dojem lidského společenství a komunity. Nejsou propojeny ani spojovací spleť ulic a uliček. Jsou ve své otevřenosti téměř paradoxně izolovány a samy.

¹⁷ NORBERG-SCHULZ, Christian. Genius loci: k fenomenologii architektury. 1. vyd. Praha: Odeon, 1994. 218 s. Zde s. 170.

A ještě o jednom typu „krajiny“ jsme se nezmínili. Je to krajina nad oblaky, krajina viděná z výšky letadel. Zde sice člověk nežije a neprožívá své každodenní starosti, přesto však se i s touto „krajinou“ - bizarní krajinou mraků, světla a slunce - může setkávat (také díky vyspělosti současné techniky). Krajina nad oblaky je světem fantazie. Bílé nekonečné pláně naducaných peřinek z mraků, hory viděné z výšky a lidská obydlí připomínající dětské modely měst a věží. Překrásné pohledy na hru slunečních paprsků, doplněné mnohdy velehorami skutečnými i těmi fantaskními, vytvořenými rozličnými seskupeními z mraků. Města a řeky a vesnice a do dálky se linoucí obrysy dálnic, to vše viděné mnohdy jen jako malá blikající světýlka. Pohádkový neskutečný svět, do kterého člověk po mnoho staletí neměl přístup. Přesto reálný. V tomto světě má člověk možnost si uvědomit, jak nepatrný a maličký ve své skutečnosti je, jakou nepatrnou částicí je v celku světa.

Místo a identita

Identita člověka předpokládá identitu místa.¹⁸ *Stabilitas loci* je základní lidskou potřebou.

Dnešní možné odcizení a ztracenost člověka je do značné míry způsobeno tím, že moderní prostředí nabízí jen omezené možnosti orientace a identifikace v místě a s místem.

Zajímavé jsou např. výzkumy J. Piageta, které prokázaly, že proměnlivý svět člověka připoutává k egocentrickému vývojovému stadiu, zatímco stabilní a strukturovaný svět umožňuje odpoutat se od egocentrismu, uvolňuje duševní síly (člověk má jistotu, od které se může odrazit, nemusí „bojovat“ o své místo).

Místo dnes

Za ztracená místa bývají považována dnešní velkoměsta. Avšak nejen s krajinou a sídly, ale také s dnes již odlidštěnými městy je třeba i nadále zacházet jako s individuálními místy a ne jako s abstraktními prostory, kde mohou volně působit jen „slepé“ síly ekonomie a politiky (za všechny například Boston, o kterém se říká, že je natolik pohlcen ekonomikou, že svého *genia loci* ztratil).

Také přesídlená města jsou živou tradicí. Tato živá tradice může dávat svým změnám smysl tím, že je uvádí vždy do vzájemného vztahu. Tradice jsou prostředkem získávání vědomí vlastní osobnosti a vlastní identity. Pomáhají nám uvědomit si, kdo a kým jsme.¹⁹

Živá tradice slouží životu, nechápe „svobodu“ jako hru libovůle, ale jako tvořivou účast těch, kdo se na ni podílejí.

Ztratili jsme tedy dnes své místo? Nebo: hrozí nám ztráta místa k životu?

Co nabízí moderní prostředí?

¹⁸ Identita je místo, kde přírodní a umělé prvky tvoří syntézu. Identita místa je určena umístěním, celkovou prostorovou konfigurací a artikulací charakteru „silné místo“ - takové, které předpokládá, že mezi sídlem, okolím a architektonickým detailem existuje vzájemná významuplná korespondence.

¹⁹ Ke srovnání: NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: k fenomenologii architektury*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1994. 218 s. Zde s. 182.

Možná ani nevíme, že postrádáme nejen „sídlo“ jakožto místo v přírodě, ale také městská ohniska jako místa společenského života, budovy jako významuplné součásti místa, kde člověk může zakoušet zároveň svou individualitu a sounáležitost s druhými. Sídlet znamená být, dlít, bydlet někde s ostatními lidmi, s tím, kdo je druhý. Poskytují nám tuto „sounáležitost“, toto sdílení, toto „spolubytí“ s ostatními obrovská a odlidštěná nákupní centra? Mohou být tato moderní anonymní monstra místem setkání člověka s člověkem?

Zároveň se vytratil vztah k nebi a k zemi, většina moderních staveb existuje v jakémisi „nikde“, nemají vztah ke krajině ani ke koherentnímu městskému celku, žijí si svůj abstraktní život v jakémisi matematicko-technologickém prostoru.

Architekt Le Corbusier k tomu poznamenává: „Člověk bydlí špatně a to je hluboký a skutečný důvod současných sociálních nepokojů.“²⁰

Znovuobjevení místa

Již před II. svět. válkou usiloval Alvar Aalto²¹ o znovuzavedení topologických forem, o nový přístup, ve kterém by byla prostorová struktura staveb přizpůsobena okolnímu prostoru.

V této snaze pokračoval také Le Corbusier, který chtěl obnovit myšlenku jádra města, která by měla „shromažďující“ povahu městského sídla.

„Dnešní člověk je vzděláním veden převážně k pseudoanalytickému myšlení a jeho znalosti se skládají z takzvaných „faktů“. Jeho život však stále více ztrácí smysl a on stále více chápe, že jeho „zásluhy“ nic neplatí, pokud není schopen „bydlet básnivě“. „Výchova uměním“ je proto dnes zapotřebí více než dřív a uměleckým dílem, které má především sloužit jako základ naší výchovy, je místo, jež nám dává naši identitu. Jen pochopíme-li své místo, můžeme se tvořivě podílet na jeho dějinách.“²²

Jak toto vše vnímal básník a filosof F. Hölderlin? Podle něj: „Básnicky přebývá člověk na této zemi, i když pln zásluh...“²³

Každý z nás nese v sobě svou krajinu dětství. Mohla to být krajina romantická, plná tajemných zákoutí a skrýší, mohla to být krajina klasická a nakonec také krajina kosmická či komplexní. Důležité je, že toto vše, tedy určitý typ krajiny, působí na dětskou duši. Vnímání krajiny, její rozmanitosti a členitosti, její zvláštností a krásy, to vše se odráží také v mysli dítěte a svým způsobem dítě utváří.

Na dítě a jeho růst a rozvoj má však vliv nejen typ krajiny, ale především způsob života, odpovídající této krajině. Každá krajina je určující a udává také ráz a předpoklady pro daný způsob života v jeho konkrétní podobě.

²⁰ Tamtéž. S. 191. Zmiňovaný Le Corbusier, vl. jménem Charles Edouard Jeanneret (1887 - 1965), byl francouzskošvédský architekt a teoretik.

²¹ Alvar Aalto (1898 - 1976), finský architekt. Od funkcionalismu dospěl k tvorbě plastické koncepce. Využíval především přírodní materiály.

²² NORBERG-SCHULZ, Christian. Genius loci: k fenomenologii architektury. 1. vyd. Praha: Odeon, 1994. 218 s. Zde s. 202.

²³ HÖLDERLIN, Friedrich. Světlo lásky. 1. vyd. Praha: KPP, 1977. 120 s. Zde s. 82. Úryvek z básně *V rozmilé modři*. „Člověk, když život jest jenom únava, člověk může pohlédnout vzhůru a říci: takový chci být i já? Ano, dokud laskavost trvá v jeho srdci, ta vždycky čistá, člověk se může nikoli nešťastně změřit s božským. Je Bůh nepoznán? Je zřejmý jak nebe? Tomu bych spíše věřil. To je měrou člověka. Básnicky přebývá člověk na této zemi, i když pln zásluh. Ale stín noci s hvězdami není čistší, odvážíme-li se to říci, než člověk, jež třeba jej nazvat obrazem božím...“

Abychom byli adresnější, vzpomeňme si například na Vánoce. Je to svátek narození Ježíše v Betlémě a slaví se téměř na celém světě. Ale způsoby, rituály, tradice spjaté s tímto svátkem jsou různé. Jsou různé nejen svými zvyklostmi, ale také vzhledem k typu krajiny. Bílé Vánoce, tajuplný klid a mír tiše a zvolna padajícího sněhu, nazdobené a rozsvícené vánoční stromečky v oknech domků a bytů, vůně vanilky a vánočního cukroví, vůně jehličí, smaženého kapra a jiných tradičních pokrmů. Tajuplný večer, ve kterém zazvoní zvoneček a přichází tajně a tajemně Ježíšek s nadílkou... Takovéto Vánoce jsou typické pro českou krajinu. Jinde ale bývají slaveny jinak. Venkovní vánoční výzdoba, na kterou nikdy nedopadne bělostný sníh. Zelené vánoce, bez tajemného kouzla třpytivého a jiskřivého sněhu. Neznalost vánočního cukroví, které nikdy neprovoní předvánoční atmosféru. Jsou to jiné zvyky a jiné tradice, které však také vytvářejí vzpomínky na zcela jiné Vánoce. A úzce souvisí s typem krajiny, ve které oslavy probíhají. Zážitky a prožitky tak zcela zákonitě budou odlišné, jiné, vždy však svým vlastním způsobem jedinečné. Stopa, kterou za sebou ve vzpomínkách a paměti zanechají, však bude rovněž jiná - jedinečná pro typ krajiny, ve které se odehrávala.

Básnický bydlí člověk na této zemi

Básnický bydlí člověk na této zemi. Současný člověk, vlivem techniky a vědy, která urputně chce stát na daných faktech, aniž vnímá tajemství, mystérium, onen chaos a imanentní rovinu, aniž vnímá myšlení, ten úchvatný let čarodějnic, pak tento člověk přestává bydlet básnivě nejen ve svém nitru, ale také ve skutečnosti.

Krajina přestává být krajinou, která vidí, ale je jen krajinou, která je viděna.

Přitom každá země a každá krajina má svůj osobitý ráz, promlouvá k nám svou řečí, básnivě nás zaplétává do svého bytí...

My však chceme vidět pouze fakta a zapomínáme na krajinu jako na chrám Boží pod nebem, sluncem a pod hvězdami, která má svou krásu, svébytnost a která k nám promlouvá přes svá tajemství.

Jsou to ony chvíle, kdy svým pobýváním v krajině procitujeme své bytí a kdy srdce není schopno do sebe pojmout veškerou krásu, protože je příliš malé na tolik prostoru. A slova nestačí - a krásu lze uchopit, a to stejně jen částečně, pouze hudbou, za kterou již slova nedohlédnou.²⁴

A patří sem i úchvatné krajiny dětství, krajiny dětských vzpomínek, ve kterých věci i jevy světa vypadají zcela jinak než ve skutečnosti. Jsou to ty rozlehlé louky a nádherné kopce, které nikdy nemusely být až tolik rozlehlé či tolik nádherné, ale v našich vzpomínkách takovými jsou a neustále zůstávají, trvají, projevují se. I ve své nevyslovitelné a neuchopitelné kráse.

J. Patočka rozlišuje svět přirozený a svět fyzikální. Svět našich vzpomínek, krajina našeho dětství, to je krajina přirozeného světa, světa skutečně žitého, prožitého, procítěného, která je součástí nás samotných. Je to krajina domova, krajina lásky, krajina dětství, která je pro nás neustálou a otevřenou možností návratu. Je to ta krajina, pro kterou slova nestačí, protože to je krajina světa, který nebyl získán teoretizováním, pro

²⁴ KERÉNYI, Karl a JUNG, Carl Gustav. Věda o mytologii. 1. vyd. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1993. 230 s. Zde s. 9. „Poesie a hudba nám často osvětlí svět bez jakéhokoli vysvětlování... Stejně jako hudba může i mytologie více nebo méně odpovídat době. Byly doby, kdy největší „myšlenky“ mohly být vyjádřeny pouze hudbou...”

který prozatím chybí pojmy, která k nám přichází z tajemného chaosu a nechce se poddat linii imanentní roviny. Bez této krajiny bychom nebyli tím, kým jsme.

V dospělosti se však víceméně nacházíme ve fyzikálním světě, který je konstruktivním zpracováním našeho přirozeného světa. Pomocí myšlenkových záblesků, pomocí vzpomínek z dětství se v nás však neustále zapalují jiskřerky světa přirozeného.

Pro tuto svou tajemnost a tajuplnost bývá pro nás dětství vnímáno jako krásné a šťastné období našeho života. Pokud se jej však pokusíme zteoretizovat, uchopit, zachytit, pokud vyřčením vzpomínek pronikneme do onoho tajemství nebo se o to jen pokusíme, pak s údivem zjistíme, že tomu tak v mnoha případech není. Že dětství není onen ztracený ráj, který hledáme. Že dětství vůbec nikdy nebylo bezstarostným rájem. A že vlastně vůbec nebylo tak krásné; poněkud bezcitně řečeno - je možné a pravděpodobné, že nakonec vůbec nebylo krásné.²⁵

Záblesky vzpomínek, prožité v přirozeném světě, obestřeném tajemstvím, vystupující náhle a nečekaně, mnohdy bez zřejmého vnějšího podnětu, ty naše dětství přetvářejí na období nejkrásnější a nejšťastnější prožitých chvil našich životů.

Co je důležité uvědomit si? Že v krajině našeho světa se člověk může svým způsobem skutečně ztratit. Že nemusí najít - a někdy také marně jen hledá, své místo. Že jsou místa, která jsou „silná“ svou atmosférou, která promlouvají k člověku a zasahují jej někdy až hluboko v srdci. Co však je ještě důležité si navíc uvědomit? Že lidé, ať jsou jakkoliv ve světě ztraceni v důsledku rozmanitých vlivů, ať jsou jakkoliv rozdílní, i přesto podstata člověka zůstává stejná. Nemusíme procestovat celý svět proto, abychom poznali a porozuměli. Můžeme skutečně zůstat na svých místech. Neporozumíme-li lidem, světu a životu ani svému smyslu a štěstí v místě, ve kterém se nacházíme, tam, kde jsme doma, a kam patříme, pak nikde jinde na světě toto porozumění nenajdeme. Skutečně pro změnu toho, co žijeme, nemusíme být jinde, ale jiní. A naše poklady jsou vždy jen tam, kde jsou také naše srdce.²⁶

Literatura:

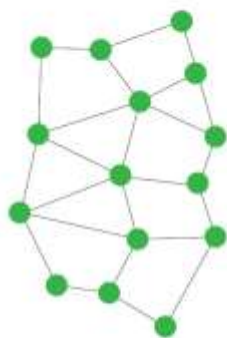
- Čálek, O. (1994). Domov a výchova. *Filosofický časopis*, 5(42), 844-846.
- Heidegger, M. (1993). *Co je metafyzika?*. Praha: Oikumené.
- Hölderlin, F. (1977). *Světlo lásky*. Praha: KPP.
- Kerényi, K., & Jung, C. G. (1995). *Věda o mytologii*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Michálek, J. (1996). *Topologie výchovy*. Praha: Oikumené.
- Norberg-schulz, C. (1994). *Genius loci: K fenomenologii architektury*. Praha: Odeon.
- Prokešová, M. (2005). *Ztracený člověk ve ztraceném světě (v zrcadle vzpomínek)*. Ostrava: PdF OU.

²⁵ Vzpomeňme na tomto místě Babičku Boženy Němcové. Babička je ve své podstatě velice smutná kniha, události v ní nejsou šťastnými událostmi (Viktorka, její smrt, nakonec i smrt samotné babičky). Okolnosti vzniku Babičky jsou také velice bolestné. Přesto všechno je kniha Babička velice krásnou vzpomínkou na autorčino dětství.

²⁶ Ke srovnání: Nový zákon. 1. vyd. Olomouc: Velehrad, 1947. 799 s. Matouš (6, 19 - 21).

Časopis Envigogika vydává Centrum pro otázky životního prostředí UK. Vývoj časopisu je podpořen projektem OP VK Mezioborová síť udržitelného rozvoje.

Více najdete na internetových stránkách projektu mosur.czp.cuni.cz

MOSUR

MEZIOBOROVÁ SÍŤ UDRŽITELNÉHO ROZVOJE

OP VK CZ.1.07/2.4.00/17.0130

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ